

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

БІЛОУСОВ Є. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 346:330:341:1

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ЯК ПЕРШООСНОВА В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті досліджено поняття економічної безпеки України та здійснено ґрунтовний аналіз господарсько-правового забезпечення економічної безпеки. Автором зроблено висновки про роль та значення господарського права не тільки в процесі управління економічною безпекою, а й у визначенні доктринальних засад його організації та всієї сукупності відносин, пов'язаних із досягненням сталого рівня забезпечення економічної безпеки.

Ключові слова: економічна безпека, господарське право, забезпечення економічної безпеки, господарсько-правові засоби забезпечення економічної безпеки.

В статье исследовано понятие экономической безопасности Украины и произведён основательный анализ хозяйственно-правового обеспечения экономической безопасности. Автором сделаны выводы о роли и значении хозяйственного права не только в процессе управления экономической безопасностью, но и в определении доктринальных основ его организации и всей совокупности отношений, связанных с достижением устойчивого уровня обеспечения экономической безопасности.

Ключевые слова: экономическая безопасность, хозяйственное право, обеспечение экономической безопасности, хозяйственно-правовые средства обеспечения экономической безопасности.

The article analyzes the concept of Ukraine's economic security and provides a thorough analysis of economic and legal regulation of economic security. The author concludes about the role and significance of economic law not only in the process of managing economic security, but also in determining the doctrinal principles of its organization and the totality of relations related to its achievements.

Key words: economic security, economic law, provision of economic security, economic and legal means of regulation of economic security.

Вступ. Економічна безпека України – це певний стан розвитку економічної системи держави, за якого вона максимально захищена від зовнішніх та внутрішніх загроз й може розвиватися без особливого відхилення в бік погіршення економічних процесів, тому цілком логічним буде, на нашу думку, припущення, що досягнення такого стану передбачає існування певного процесу. Оскільки стану економічної безпеки необхідно досягнути, слушно буде вважати його досягнення керованим або певним чином регламентованим й упорядкованим процесом. Досягнення економічної безпеки передбачає існування окремої моде-

лі суспільних відносин, у яких держава виступає одночасно й регулятором, і учасником, і суб'єктом контролю та моніторингу досяжності результатів. Таке твердження розкриває особливий зміст процесу досягнення економічної безпеки – його приналежність до об'єктів регуляторного впливу з боку держави. Складність створення та функціонування системи економічної безпеки засвідчує, що багатоаспектним й надзвичайно диференційованим буде й сам процес її досягнення. На наше переконання, процес забезпечення економічної безпеки держави об'єктивується в певну модель відносин.

До проблематики питань забезпечення економічної безпеки держави у своїх працях зверталися такі вчені-юристи та економісти: Л.І. Абалкін, І.Я. Богданов, В.К. Мамотов, Є.О. Олійников, А.С. Пешков, В.В. Сергієчко та ін. Водночас питання щодо ролі та місця господарського права (першооснови забезпечення економічної безпеки держави) не були предметом розгляду науковців.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження питань господарсько-правового забезпечення економічної безпеки держави, а також впливу господарського права на створення та функціонування системи забезпечення економічної безпеки.

Результати дослідження. Економіка держави – це середовище функціонування суб'єктів економічних відносин усіх форм власності, а тому в демократичній державі виключається можливість абсолютного імперативного впливу на економічні процеси. Держава не може безмежно втручатися в діяльність суб'єктів, що функціонують у гарантованих нею ж умовах вільної конкуренції та вільного ринку, навіть маючи за мету загальне благо, яким беззаперечно вважається економічна безпека, а відтак й економічна стабільність в суспільстві. Однак держава може створювати умови для функціонування економічних суб'єктів та функціонування всіх секторів економіки з метою, аби сама модель їх існування давала можливість досягати бажаного стану забезпечення економічної безпеки. У правовій державі відносини між суб'єктами з будь-якого предмета підлягають правовому регулюванню, а держава має монопольне право на встановлення та захист правопорядку, у чому й утілюється її регулюючий вплив. Такий правопорядок встановлюється та дотримується майже всіма інституціями апарату держави, а головною метою цього правопорядку в контексті аналізованої нами проблематики слід вважати правове забезпечення процесу досягнення певного рівня економічної безпеки.

Отже, засобами саме правового регулювання держава домагається необхідних результатів від усіх без винятку суб'єктів відносин у сфері економіки. Таким результатом (за умови досягнення певного стану правового забезпечення економіки держави в цілому в контексті її сталого розвитку) і є загальне суспільне благо – економічна безпека держави. У цьому випадку право виступає засобом досягнення певного балансу між життєвою необхідністю досягнення бажаного (економічна безпека) стану розвитку системи, що є об'єктом державного впливу (сектор економіки) і гарантованою необхідністю дотримання прав та свобод осіб-учасників суспільних відносин, зокрема господарсько-економічного змісту. Тому засобами правового впливу держава одночасно намагається скоригувати модель поведінки суб'єктів таких відносин і тим самим створити уявлення стосовно економічної свободи цих суб'єктів, запроваджуючи низку специфічних державно-правових засобів регулювання, якими можуть вважатися, наприклад, обов'язкове ліцензування, сертифікація тощо.

Зміст таких заходів не є цікавим з точки зору механізму функціонування самого процесу забезпечення економічної безпеки держави, але в цілому його створення та запровадження є можливим за рахунок правових засобів, оскільки в демократичній державі саме право є першоосною для будь-яких відносин, зокрема для забезпечення економічної безпеки. Незалежно від того, хто буде учасником таких відносин, вони ґрунтуватимуться на принципах, які визначаються методами правового регулювання, хоча і будуть легітимізованими державою. Останнє відбуватиметься в контексті та межах гарантованого державою обсягу економічних прав і свобод.

На думку В.В. Сергієчка та А.С. Пешкова, «економічну безпеку держави забезпечують загальнонаціональним комплексом заходів, що спрямовані на постійний розвиток

держави та передбачають участь у цьому процесі великої кількості суб'єктів. Це засвідчує необхідність існування системи правового забезпечення вказаних заходів, оскільки лише право є єдиним способом легітимізації моделей та форм суспільних відносин» [1, с. 19]. Деякі фахівці наголошують на тому, що забезпечення економічної безпеки держави може і має відбуватися лише в межах національного законодавства і тільки встановленими та закріпленими в праві засобами, зокрема, засобами державного примусу. Такої думки дотримуються Л.І. Абалкін [2], І.Я. Богданов [3], В.К. Сенчагов [4], Є.О. Олійников [5] тощо.

Позиції цих учених демонструють залежність правової доктрини від загальнодержавної політики, зокрема в сфері забезпечення економічної безпеки. Це твердження є особливо актуальним в контексті наявної ситуації щодо взаємовідносин між Україною та Російською Федерацією. Для вітчизняних науковців дослідження позиції російських фахівців розкриває механізм правосприйняття та праворозуміння сутності державної політики, зокрема у сфері забезпечення економічної безпеки, що досягається (на прикладі Росії) і за рахунок суверенітету інших держав. Навіть така політика вводиться в межі національного законодавства, а точніше межі правового регулювання, штучно розширюється, охоплюючи та виправдовуючи будь-які дії диктатури влади з метою збереження встановленого в країні режиму.

Наведений вище висновок має цінність у тому аспекті, що яскраво демонструє неможливість існування державної політики поза межами правового регулювання. Політика у сфері забезпечення економічної безпеки не є винятком, а тому має бути забезпечена правовим регулюванням, але не лише методами та інструментами, притаманним публічним галузям національного права (конституційному, адміністративному тощо). Останнє більше стосується функціонування механізму держави як такого, натомість в контексті забезпечення економічної безпеки, більш доцільним уявляється методологія господарського права та господарсько-правові засоби регулювання, оскільки саме господарське право охоплює своїм праворегулюючим змістом економічні процеси в державі.

Господарське право складається із сукупності норм, що регулюють правовідносини учасників діяльності, пов'язані зі створенням продукту, наданням послуг, а також із перерозподілом суспільних благ. Його виключна утилітарність стосовно проблематики цього дослідження – забезпечення економічної безпеки держави – пов'язана, насамперед, із предметом правового регулювання, а також характером регулювання окремих господарських процесів.

У цьому контексті слушною є думка В.К. Мамутова, який указує на те, що «законодавець дійшов висновку, що посилення публічних засад у правовому забезпеченні економіки, публіцизація правового регулювання господарської діяльності є одними із найважливіших елементів або аспектів посилення суспільного характеру виробництва, збільшення масштабів національних, транснаціональних, наднаціональних господарських організацій, розвитку національних і наднаціональних правил, що регламентують економічну діяльність» [6, с. 11-12]. З одного боку, це об'єктивує постійний контроль та увагу з боку законодавця до проблеми забезпечення економічної безпеки, з іншого – пояснює наявність системи господарського законодавства саме в тому вигляді та структурі, в якій воно існує в Україні.

Це стосується, насамперед, чинного Господарського кодексу України (далі – ГК України) як практичного втілення доктринальних засад господарського права. Так, в преамбулі до нього зазначається, що «Господарський кодекс України має на меті забезпечити зростання ділової активності суб'єктів господарювання, розвиток підприємництва і підвищення ефективності суспільного виробництва, його соціальну спрямованість, утвердити суспільний господарський порядок в економічній системі України, сприяти гармонізації її з іншими економічними системами» [7]. На думку Ю.І. Остапенко, «ключова ідея кодексу полягає у визначенні свободи підприємницької діяльності в межах суспільного господарського порядку. Сутність закладеного в норми кодексу порядку є подвійною: приватні інтереси бізнесу державою визнаються, підтримуються та захищаються, а бізнес спрямовується на врахування інтересів суспільства [8, с.102]. Такий дуалізм є поєднанням з одного боку публічного інтересу (суспільне благо), з іншого – приватного (свобода господарської діяльності) і його

правового закріплення в поєднанні та динаміці з нормами, що забезпечують загальний суспільний інтерес.

С.М. Білоусов з цього приводу зазначає, що господарське законодавство лише детермінує юридичну природу категорії «економічна безпека», як на мікро-, так і на макрорівнях [9, с. 90-91]. Убачається, що сутність економічної безпеки (як господарсько-правової категорії) розкривається саме через призначення та предмет господарського права. Так, дійсно, стан економічної безпеки слід вважати першоосновою та орієнтиром економічної діяльності суб'єктів господарювання в межах того правового механізму, який закладено в чинному господарському законодавстві, однак обґрунтування та сама структура механізму правового регулювання розробляються на доктринальному рівні – науки господарського права.

Провідне місце в системі господарсько-правового регулювання займають процеси, пов'язані з товарно-матеріальними цінностями, послугами, розподілом та перерозподілом засобів господарської діяльності та її результатів. Однак стосовно основної мети та місії такого регулювання, то тут слід звернути увагу на мотиваційний механізм, закладений господарським правом у самій природі правового регулювання. Цей механізм можна уявити так: господарська діяльність суб'єктів господарських відносин повинна відбуватися в такий спосіб, у який забезпечується максимальна ефективність від використання економічних благ у межах і способах, що визначені або не суперечать законодавству, а також стимулюються та підтримуються державою.

Це твердження розкриває практичність господарського права, оскільки формування тих чи інших вихідних засад і принципів правового регулювання на доктринальному рівні повинно мати об'єктивний прояв та втілення в конкретних нормах права. Для цього господарське право повинно мати не лише власні унікальні цілі регулювання, але й унікальний предмет, оскільки лише його наявність дає можливість застосовувати унікальні методи господарського права.

На погляд С.Е. Батрина, господарське право є самостійною галуззю права, саме через те, що предмет правового регулювання пов'язаний із діяльністю, спрямованою на перерозподіл економічних благ. Тобто, на думку дослідника, господарське право виникає «як право управління економікою та є стратегічним поєднанням відносин власне імперативного управління (вертикальний критерій), які реалізуються державою щодо економічної системи та відносин саморегулювання в межах підприємницької діяльності суб'єктів господарювання (горизонтальне підпорядкування)» [10, с. 92]. Останнє, на думку вченого, є втіленням принципів вільного ринку та свободи конкуренції, що, екстраполюючись на відносинах щодо державного регулювання економічними процесами, дає змогу говорити про поєднання в предметі господарського права засад публічного та приватного права.

Проте деякі дослідники акцентують увагу на відсутності необхідності виділення господарського права в окрему галузь, адже, на їхнє переконання, господарське право регулює значний обсяг відносин, предметом яких є майно або майнові права, які належать до сфери регулювання цивільного права, однак з точки зору доцільності виокремлення сукупності норм, що регулюють відносини господарського характеру, де хоча б один суб'єкт буде або юридичною особою, або органом державної влади, або органом, уповноваженим на виконання функцій держави, майновий критерій доцільно нівелювати за рахунок самого характеру відносин (виробничі, невиробничі, пов'язані з виробничими процесами) [11, с. 138]. У свою чергу С.В. Петров указує, що особливість предмета господарського права походить не від змісту відносин між суб'єктами господарювання, а від самого суб'єктного складу таких відносин [12, с. 565]. Іншими словами, дослідник звертає увагу на те, що відмінність між господарським та цивільним правом полягає в тому, що хоча б один із суб'єктів господарських відносин має бути пов'язаним із процесом господарювання, тобто створенням чи перерозподілом товарних цінностей або наданням послуг.

Натомість Р.Б. Прилуцький, характеризуючи предмет господарського права, виходить із меж законодавчого регулювання, установлених у ГК України. Так, на думку дослідника, «предмет господарського права як галузі права, згідно зі ст. 1 ГК України, становлять госпо-

дарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання. Як визначено у ст. 3 ГК України, сферу господарських відносин становлять господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини» [13, с. 60]. Це означає, і ми погоджуємося з цією думкою, що у відносинах, які регулюються господарським законодавством, існує економічний елемент, пов'язаний із обігом товарно-матеріальних цінностей, специфічною діяльністю з розподілу економічних благ та участю суб'єктів таких відносин у процесах, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності.

Висновки. Таким чином, говорячи про економічну безпеку та місце господарського права в її забезпеченні, слід акцентувати увагу на таких ключових аспектах:

- одним з елементів предмета господарського права є економічний зміст відносин між суб'єктами господарювання. Економічний зміст розкривається через механізм участі суб'єктів господарських відносин в ефективному використанні ресурсів, виробництві та розподілі товарно-матеріальних цінностей. Сама економічна підсистема суспільства стосується процесу господарювання, а тому повинна охоплювати комплекс заходів, пов'язаних із матеріальним виробництвом, сферою послуг тощо, тобто всім тим, що має на меті отримання ефекту у вигляді доданої вартості від використання предметів матеріального світу або нематеріальних ресурсів.

- спираючись на думку деяких дослідників [14; 15], можна дійти хибного уявлення стосовно неоднорідності господарських відносин, а, відтак, складності у їх регулюванні, натомість об'єднувальним елементом є економічний зміст таких відносин, які регулюються засобами господарського права. Таким чином, економічна природа відносин у сфері господарювання є первинною щодо механізмів та інструментів регулювання тих відносин, у яких вона лише розкривається, але необов'язково має наявний характер. Прикладом може слугувати некомерційна господарська діяльність, яка не має на меті отримання прямого прибутку, однак весь економічний ефект, який досягається в межах такої діяльності, спрямовується на задоволення інших потреб (як суспільних, так і потреб учасників цих відносин).

- господарське право регулює відносини, пов'язані з динамікою руху товарів та інших цінностей у певній системі, якою є економічна підсистема суспільства. У ній діють власні закони, зумовлені природою та характером процесу господарювання – процесу створення доданої вартості. Такі відносини є первинними з позиції соціальних регуляторів, а тому їх виникнення зумовило появу відповідного правового механізму регулювання. Такий механізм став можливим за рахунок предметного спрямування господарського права та розвивався під впливом господарсько-правових методів. Тобто, господарське право є похідним від існування відносин, пов'язаних із процесами розподілу та створення товарно-матеріальних цінностей, суспільних благ, створенням доданої вартості. Еволюція господарських процесів потребувала ефективного та дієвого нормативно-правового забезпечення цієї сфери, що стало можливим в межах створеної та запровадженої господарсько-правової доктрини.

- господарсько-правове регулювання є специфічним засобом регулювання суспільних відносин, який поєднує в собі гарантії держави дотримання демократичних прав та інтересів особи, а також обов'язки держави і її функції у сфері забезпечення суспільного порядку, зокрема економічної безпеки держави. Наука господарського права розробила дієвий інструментарій законодавчо закріплених та визначених способів впливу на суб'єктів господарювання, які, з одного боку, не обмежують їх свободи, а з іншого – визначають засади існуючого в державі правопорядку. Господарсько-правовий механізм поєднує в собі елементи приватноправового та публічно-правового характеру, утілюючи такий зв'язок у систему норм, спрямованих на стимулювання, обмеження та дозвіл (легітимізацію) тих чи інших форм та видів господарювання. Господарське право виступає тим необхідним обґрунтуванням невід'ємності системи обмежень, стримань та противаг у сфері господарювання, існування якої доводиться суспільною необхідністю та державними гарантіями в сфері забезпечення економічної безпеки.

Економічна безпека є об'єктом господарсько-правового регулювання, як і процес її забезпечення та досягнення відповідного стану, на всіх без винятку рівнях економічної підсистеми суспільства. Її диверсифікований характер, відсутність монолітності та багатоаспектність проявів навряд чи можуть охоплюватися єдиною системою права. Натомість саме господарське право зі специфічним предметом регулювання є прийнятним та утилітарним з точки зору забезпечення процесу досягнення стану економічної безпеки всієї системи суспільних відносин у державі. Господарське право охоплює такі елементи регулюючого впливу, які одночасно здатні забезпечувати державний примус, дозвільний характер процедур та свободу господарської діяльності. Вихідними засадами господарсько-правового регулювання є верховенство права, свобода договору, свобода конкуренції, вільний ринок, свобода вибору діяльності і, водночас, об'єктивність обмежень таких свобод державою з метою забезпечення суспільного блага. Такий концепт може вкладатися в розуміння сутності суспільного договору, коли суб'єкти приватного права добровільно поступаються низкою своїх прав та свобод на благо суспільства в цілому, при цьому мова не ведеться про примат приватного чи публічного інтересу, а скоріше про поєднання взаємних прав та обов'язків та взагалі про дихотомність природи господарської діяльності. Існують гарантовані державою економічні права та непохитність законів економічного розвитку стосовно неможливості, недоцільності й неефективності безмежного державного втручання в економічні процеси, а також необхідність визначення основоположних засад розвитку економічних процесів та функціонування економічної підсистеми суспільства, що якраз і досягається засобами господарсько-правового регулювання та регулюючим впливом держави.

Тобто, господарське право через власний предмет, інструментарій та методологію забезпечує не лише процес управління економічною безпекою, а й визначає доктринальні засади його організації та всієї сукупності відносин, пов'язаних із її досягненням. Саме тому, на нашу думку, господарське право є першоосновою в забезпеченні економічної безпеки держави.

Список використаних джерел:

1. Сергієнко В.В., Пешкова А.С. Правове забезпечення безпеки суб'єктів господарської діяльності в Україні: навчальний посібник. Харків: ХНЕУ імені С. Кузнеця, 2016. 140 с.
2. Абалкин Л.И. Экономическая безопасность России. Вестник РАН. 1997. Т. 67. № 9. С. 771–776.
3. Богданов И.Я. Экономическая безопасность России: теория и практика. Москва: РИЦ ИСПИ РАН, 2001. 348 с.
4. Экономическая безопасность России: учебник / под ред. В.К. Сенчагова: 2-е изд. Москва: Дело, 2005. 896 с.
5. Экономическая и национальная безопасность: учебник / под ред. Е.А. Олейникова. Москва: Экзамен, 2005. 768 с.
6. Мамутов В.К. Загальні проблеми господарського права на зламі ХХ та ХХІ століть. Право України. 2010. № 8. С. 4–13.
7. Господарський кодекс України; Закон, Кодекс від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
8. Остапенко Ю.І. Третій етап розвитку господарського законодавства України: його систематизація. Економічна теорія та право. № 1(24). 2016. С. 100-112.
9. Білоусов Є.М. Юридична природа економічної безпеки як категорії господарського права. Європейські перспективи. № 12. 2013. С. 88-94.
10. Батрин С.Е. Господарське право як самостійна галузь права: до постановки питання. Юридична Україна. 2010. № 1(85). С.92-96.
11. Запорожец А. М. К вопросу о содержании предмета и метода хозяйственного права. Право і безпека. 2005. № 4–5. С. 136-144.
12. Петров Є.В. Деякі нариси до дискусії про правову природу господарського права. Форум права. 2012. № 2. С. 563-568.

13. Прилуцький Р.Б. До проблеми розмежування предметів господарського та цивільного права. Юридична наука. 2011. № 6. С. 58-67.

14. Мамутов В.К., Ющик А.И. О предмете кодификации и беспредметной критике. Вісник господарського судочинства. 2007. № 2. С. 110-120.

15. Зельдина Е.Р. Разгрузить Гражданский кодекс от тяжеловесных норм. Экономико-правовые исследования в 21 веке: пробелы и экономически необоснованные нормы в законодательстве, регулирующем хозяйственную деятельность в Украине и пути их устранения. Донецк: Вебер, 2009. С. 58-61.

ІВАНЮТА Н. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та публічного
адміністрування
(Маріупольський державний
університет)

УДК 346.93

ТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕРМІНІВ «ОХОРОНА» Й «ЗАХИСТ» У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ

У статті проведено дослідження загальнотеоретичних питань охоронної функції господарського процесуального права в термінологічному контексті визначення термінів «охорона» й «захист», проаналізовано лексико-семантичні варіанти їх застосування в національному законодавстві, диференційовано наукові підходи за вищезгаданими питаннями за критерієм характеру їх зв'язку, позначено об'єднувальне поняття «охорони» й «захисту» в господарській процесуальній сфері.

Ключові слова: охоронна функція, господарське процесуальне право, охорона прав, захист прав, безпека.

В статье проведено исследование общетеоретических вопросов охранительной функции хозяйственного процессуального права в терминологическом контексте определения «охрана» и «защита», проанализированы лексико-семантические варианты их применения в национальном законодательстве, дифференцированы научные подходы по вышеуказанным вопросам с учетом критерия характера их связи, обозначено объединяющее понятие «охраны» и «защиты» в хозяйственной процессуальной сфере.

Ключевые слова: охранительная функция, хозяйственное процессуальное право, охрана прав, защита прав, безопасность.

The article studies to educational the theoretical issues of the protective function of commercial procedural law, in the terminological context of the definition of “preservation” and “protection”, analyzed the lexico-semantic variants of their application in the national legislation, differentiated scientific approaches to the above issues, taking into account the criterion of the nature of their relationship, marked

